Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 33

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

SPORT INVENTARLARI ISHLAB CHIQARUVCHI KORXONALARDA IQTISODIY-IJTIMOIY KLASTER MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Ixtiyor Baxtiyorovich Xamraqulov*

Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Farg‘ona davlat texnika universiteti doktoranti

✉ ixtiyor121@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion va investitsion faoliyati samaradorligini oshirishda iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmidan foydalanishning nazariy, metodologik va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Ishlab chiqaruvchi korxonalar, investorlar, ilmiy-ta’lim muassasalari va sport infratuzilmasi subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni tashkil etishning iqtisodiy zarurati asoslangan. Investitsiya, innovatsiya, ishlab chiqarish va bozor salohiyatini inson kapitali, bandlik, ommaviy sport hamda hududiy barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan sakkiz yo‘nalishli klaster mexanizmining mazmuni yoritilgan. Iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni integral baholash asosida investitsiya loyihalarini ustuvorlashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida sport infratuzilmasini rivojlantirishning hisobiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari hamda mahalla va xonadon sport obyektlarini tashkil etish istiqbollari ko‘rib chiqilgan. Taklif etilgan yondashuv sport inventarlari ishlab chiqarish sanoatida iqtisodiy manfaatlarni ijtimoiy natijadorlik bilan uyg‘unlashtirish va hududiy rivojlanishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar

sport inventarlari, innovatsion-investitsion faoliyat, iqtisodiy-ijtimoiy klaster, investitsiya samaradorligi, ishlab chiqarish kooperatsiyasi, ijtimoiy natijadorlik, inson kapitali, ommaviy sport, hududiy rivojlanish.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va investitsiya resurslaridan samarali foydalanish masalalari iqtisodiy taraqqiyotning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarida korxonalarning muvaffaqiyati nafaqat ularning ichki moliyaviy va texnologik imkoniyatlariga, balki tashqi iqtisodiy muhit, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, investorlar hamda iste’molchilar bilan shakllantirilgan hamkorlik munosabatlariga ham bog‘liq.

Ayniqsa, sport inventarlari ishlab chiqarish sanoatida ishlab chiqarish va iste’mol jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligi yuqori darajada namoyon bo‘ladi. Mazkur tarmoqda mahsulotlarning iqtisodiy qiymati ularning texnik xususiyatlari, xavfsizligi, foydalanish qulayligi va iste’molchilar ehtiyojlariga mosligi bilan belgilanadi. Shu sababli ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, mahsulot sifatini nazorat qilish va bozor talablarini o‘rganish bilan bir qatorda, sport infratuzilmasi subyektlari bilan barqaror hamkorlikni shakllantirish zarurati mavjud.

O‘zbekistonda sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish, mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va ommaviy sportni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar sport inventarlari ishlab chiqarish sanoatining iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Mamlakatda sport zallari, ta’lim muassasalari va mahalla sport infratuzilmasiga bo‘lgan ehtiyoj mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun qo‘shimcha

bozor talabini shakllantiradi. Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish ishlab chiqarish, investitsiya, innovatsiya va ijtimoiy infratuzilma yo‘nalishlarini o‘zaro muvofiqlashtirishni talab etadi.

Amaliyotda ishlab chiqaruvchi korxonalar, investorlar, ilmiy muassasalar va sport tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlik ko‘pincha alohida shartnomaviy munosabatlar asosida tashkil etiladi. Bunday yondashuv ayrim iqtisodiy vazifalarni hal qilish imkonini bersa-da, resurslarni umumiy maqsadlar asosida birlashtirish va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirish uchun yetarli bo‘lmasligi mumkin.

Shu munosabat bilan sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion-investitsion faoliyatini iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar uyg‘unligi asosida tashkil etishga qaratilgan klaster mexanizmini takomillashtirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatida iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmini shakllantirishning metodologik asoslarini takomillashtirish, klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish hamda investitsiya loyihalarining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini kompleks baholash imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-matematik baholash, investitsion tahlil, ekspert baholash va kompleks umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Ushbu usullar sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion-investitsion faoliyatini iqtisodiy hamda ijtimoiy natijalar bilan bog‘liq holda tadqiq etish imkonini beradi.

Tadqiqotning metodologik asosini klaster yondashuvi tashkil etadi. Klaster iqtisodiy mazmuniga ko‘ra o‘zaro bog‘liq korxonalar, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar, ilmiy muassasalar va boshqa manfaatdor subyektlarning ma’lum faoliyat yo‘nalishi bo‘yicha hamkorlik tizimini ifodalaydi. Mazkur yondashuv ishlab chiqarish resurslaridan birgalikda foydalanish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va bozor imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Sport inventarlari sanoatida klaster mexanizmini shakllantirishda ishlab chiqaruvchi korxonalar asosiy iqtisodiy subyekt sifatida qaraladi. Investorlar moliyaviy resurslarni shakllantirish va investitsiya loyihalarini qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajaradi. Ilmiy-ta’lim muassasalari yangi mahsulotlar yaratish, texnologik yechimlarni takomillashtirish va malakali kadrlar tayyorlash jarayonlarida ishtirok etadi. Sport infratuzilmasi subyektlari esa ishlab chiqarilgan mahsulotlardan foydalanish, iste’molchilar ehtiyojlarini aniqlash va amaliy sinov natijalarini ishlab chiqaruvchilarga yetkazish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Tadqiqotda iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmi sakkizta o‘zaro bog‘liq yo‘nalish asosida ko‘rib chiqilgan. Ushbu yo‘nalishlar investitsiya, innovatsiya, ishlab chiqarish, bozor, inson kapitali, bandlik, ommaviy sport va hududiy barqarorlik bilan bog‘liq natijalarni qamrab oladi.

Metodologik yondashuvning asosiy xususiyati iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni alohida baholash bilan cheklanmasdan, ularni yagona integral ko‘rsatkichda umumlashtirishdan iborat. Bunda iqtisodiy samaradorlik korxonalarning moliyaviy natijalari, investitsiya qaytimi va ishlab chiqarish imkoniyatlari orqali ifodalansa, ijtimoiy samaradorlik yangi ish o‘rinlari, sport infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlari va hududiy rivojlanishga qo‘shilgan hissa orqali baholanadi.

Mazkur ko‘rsatkichlarni birlashtirishda iqtisodiy va ijtimoiy yo‘nalishlarning nisbiy ahamiyatini hisobga oluvchi vazn koeffitsiyentlaridan foydalanish nazarda tutiladi. Bu investitsiya loyihalarini faqat moliyaviy foyda asosida emas, balki ularning kengroq ijtimoiy-iqtisodiy natijalari bo‘yicha ham taqqoslash imkonini beradi.

Tadqiqotda investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun sof joriy qiymat, ichki daromadlilik me’yori va foyda-xarajat nisbatidan foydalanilgan. Ijtimoiy natijadorlikni baholashda esa sport infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlari va hududiy manfaatlarni hisobga olishga e’tibor qaratilgan.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijasida sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion-investitsion faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmi taklif etilgan. Mazkur mexanizm ishlab chiqaruvchilar, investorlar, ilmiy-ta’lim muassasalari va sport infratuzilmasi subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni tizimli tashkil etishga asoslanadi.

Taklif etilgan mexanizmning asosiy natijasi iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlarni yagona boshqaruv tizimida uyg‘unlashtirish imkoniyatining shakllantirilganligidir. Bunda ishlab chiqaruvchi korxonalarning iqtisodiy samaradorligi, innovatsion rivojlanish salohiyati va bozor imkoniyatlari aholining bandligi, sport infratuzilmasi bilan ta’minlanganligi va hududiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bilan o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

Klaster mexanizmi doirasida investitsiya loyihalarini ustuvorlashtirishning kompleks yondashuvi asoslangan. Mazkur yondashuvga ko‘ra, investitsiya loyihasi tanlanayotganda uning korxonaga keltiradigan iqtisodiy foydasi bilan bir qatorda, yangi ish o‘rinlarini yaratish, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish va aholining sport mahsulotlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish kabi natijalari ham hisobga olinadi.

Tadqiqot materiallarida sport infratuzilmasini rivojlantirishning iqtisodiy imkoniyatlarini baholashga alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, bitta mahalla sport zalini tashkil etish loyihasi bo‘yicha sof joriy qiymat 13,2 million so‘m, ichki daromadlilik me’yori 22,1 foiz va ijtimoiy foyda-xarajat nisbati 2,75 darajasida hisoblangan.

Mazkur ko‘rsatkichlar tegishli hisobiy shartlar doirasida sport infratuzilmasini rivojlantirish loyihasining iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan istiqbolli bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Xususan, ijtimoiy foyda-xarajat nisbatining birdan yuqori bo‘lishi baholangan ijtimoiy manfaatlarning hisobga olingan xarajatlardan yuqori ekanligini anglatadi.

Shuningdek, tadqiqotda 2027–2030-yillar davomida Baliqchi tumanida 30 ta mahalla sport zali va 800 ta xonadon sport burchagini tashkil etish bo‘yicha amaliy dastur taklif etilgan. Ushbu tashabbus mahalliy sport inventarlari ishlab chiqaruvchilari uchun qo‘shimcha talabni shakllantirish, ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirish va aholining sport bilan shug‘ullanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Mazkur dastur doirasida mahalla sport zallari va xonadon sport burchaklari ishlab chiqarilgan mahsulotlardan real foydalanish muhitini ham shakllantirishi mumkin. Bu esa mahsulotlarning ekspluatatsion xususiyatlarini o‘rganish, iste’molchilar fikrini to‘plash va ishlab chiqaruvchilar bilan qayta aloqa tizimini rivojlantirish uchun qo‘shimcha imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot natijalari iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmini qo‘llash ishlab chiqarish faoliyati bilan sport infratuzilmasini rivojlantirish jarayonlarini o‘zaro bog‘lash imkonini berishini ko‘rsatadi. Bunda iqtisodiy natijadorlik va ijtimoiy manfaatlarni birgalikda baholash investitsiya resurslarini ustuvor yo‘nalishlarga taqsimlash uchun muhim uslubiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Natijalar muhokamasi

Olingan natijalar sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion-investitsion faoliyatini rivojlantirishda an’anaviy ishlab chiqarish yondashuvidan kengroq iqtisodiy-ijtimoiy hamkorlik tizimiga o‘tish zarurligini ko‘rsatadi.

An’anaviy yondashuvda korxonaning asosiy maqsadi ishlab chiqarish hajmini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va foydani ko‘paytirishdan iborat bo‘ladi. Iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmida esa ushbu maqsadlar bandlikni rivojlantirish, sport infratuzilmasini kengaytirish va hududiy barqarorlikni ta’minlash bilan uyg‘unlashtiriladi.

Bunday yondashuv ishlab chiqaruvchi korxonalarning iqtisodiy manfaatlarini cheklamaydi, aksincha, yangi talab manbalarini shakllantirish va uzoq muddatli hamkorlik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin. Mahalla sport zallari va xonadon sport burchaklarining tashkil etilishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun qo‘shimcha mahsulot bozori yuzaga kelishiga sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, sport infratuzilmasi subyektlari bilan hamkorlik mahsulot sifatini takomillashtirishning muhim manbai bo‘lishi mumkin. Chunki mahsulotlardan real foydalanish jarayonida aniqlangan texnik va ekspluatatsion kamchiliklar ishlab chiqaruvchilarga yetkazilib, yangi konstruktorlik hamda texnologik qarorlarni shakllantirishga yordam beradi.

Klaster mexanizmining muhim iqtisodiy afzalliklaridan biri resurslarni muvofiqlashtirish imkoniyatidir. Ayrim ishlab chiqaruvchilar uchun mustaqil sinov laboratoriyasini tashkil etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini moliyalashtirish yoki xalqaro sertifikatlash xizmatlaridan foydalanish katta xarajatlarni talab qilishi mumkin. Kooperatsiya asosida esa ushbu xarajatlarni hamkorlikda rejalashtirish va mavjud infratuzilmadan birgalikda

foydalanish imkoniyatlari yuzaga keladi.

Biroq klaster mexanizmining samaradorligi ishtirokchilar o‘rtasidagi majburiyatlarning aniq belgilanishi, moliyalashtirish manbalarining barqarorligi va boshqaruv tizimining shaffofligiga bog‘liq. Hamkorlikning faqat tashkiliy jihatdan e’lon qilinishi kutilgan iqtisodiy natijalarni avtomatik ta’minlamaydi. Buning uchun loyihalarni tanlash mezonlari, moliyaviy mas’uliyat, natijalarni monitoring qilish va manfaatlarni taqsimlash tartibi oldindan ishlab chiqilishi zarur.

Tadqiqotda taklif etilgan integral baholash yondashuvi ushbu masalalarni hal qilish uchun metodologik asos yaratadi. Iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini birgalikda baholash turli investitsiya loyihalarining umumiy natijadorligini taqqoslash imkonini beradi.

Shuningdek, hisobiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarni talqin qilishda ularning prognoz va loyiha shartlariga bog‘liqligini hisobga olish zarur. Mahalla sport zallarining haqiqiy iqtisodiy natijadorligi foydalanish intensivligi, ekspluatatsiya xarajatlari, moliyalashtirish shartlari va mahalliy talab darajasiga qarab farqlanishi mumkin. Shu sababli taklif etilgan mexanizmni amaliyotga joriy etishda dastlabki pilot loyihalar natijalarini muntazam monitoring qilish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur yondashuv sport inventarlari ishlab chiqarish sanoatida iqtisodiy o‘sish bilan ijtimoiy rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytirish uchun muhim imkoniyatlarni shakllantiradi.

Xulosa

Sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion va investitsion faoliyati samaradorligini oshirishda iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmini rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur mexanizm ishlab chiqaruvchi korxonalar, investorlar, ilmiy-ta’lim muassasalari va sport infratuzilmasi subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni yagona rivojlanish maqsadlari asosida muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Tadqiqotda taklif etilgan sakkiz yo‘nalishli klaster yondashuvi investitsiya, innovatsiya, ishlab chiqarish va bozor salohiyatini inson kapitali, bandlik, ommaviy sport hamda hududiy barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Uning muhim metodologik xususiyati iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni yagona integral baholash tizimida umumlashtirish orqali investitsiya loyihalarini kompleks natijadorlik asosida ustuvorlashtirish imkoniyatidir.

Mahalla sport zallarini rivojlantirish bo‘yicha hisob-kitoblar va 2027–2030-yillarga mo‘ljallangan amaliy dastur klaster mexanizmining hududiy miqyosdagi qo‘llanish imkoniyatlarini asoslashga xizmat qiladi. Ushbu tashabbuslarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi mahalliy ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirish, sport mahsulotlariga bo‘lgan talabni kengaytirish va aholining sport infratuzilmasidan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilashga yordam berishi mumkin.

Umuman olganda, iqtisodiy-ijtimoiy klaster mexanizmi sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion-investitsion faoliyatini boshqarishda iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy manfaatlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan istiqbolli metodologik yondashuv hisoblanadi. Uning amaliy natijadorligini oshirish uchun hamkorlikning institutsional asoslarini mustahkamlash, investitsiya loyihalarini shaffof mezonlar asosida tanlash va amalga oshirilgan tashabbuslarning iqtisodiy hamda ijtimoiy natijalarini muntazam baholab borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990.

2. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.

3. OECD/Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. 4th Edition. – Paris: OECD Publishing, 2018. DOI: 10.1787/9789264304604-en.

4. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). Inclusive and Sustainable Cluster Development. – Vienna: UNIDO. URL: https://www.unido.org/learning-resources/inclusive-and-sustainable-cluster-development

5. Xamraqulov I.B. Sport inventarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning innovatsion va investitsion faoliyati samaradorligini baholash metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) disser-

tatsiyasi avtoreferati. – Farg‘ona, 2026.